

การสังเคราะห์องค์ความรู้ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด*

The Synthesis of the Knowledge about the Hand-Woven Loinclothes on the Communities in Roi Et Province

¹ธนิดา แผลมฉลาด และ โขสิต แพงสร้อย

¹Thanida Laemchalad and Kosit Phaengsoi

คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Faculty of Cultural Science, Mahasarakham University

¹Corresponding Author: Email: pakaoma101@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอการศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการศึกษา พบว่า ร้อยเอ็ดเป็นแหล่งผลิตผ้าขาวม้าทอมือมายาวนาน ในปัจจุบันมีกว่า 70 ชุมชนในทุกอำเภอ กลุ่มชาติพันธุ์ 5 กลุ่มที่ทอผ้าขาวม้าในจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ กลุ่มไทยอีสาน กลุ่มไทยลาว กลุ่มไทยเขมร กลุ่มไทยกูย (ส่วย) และกลุ่มผู้ไท ลวดลายผ้าขาวม้าที่พบมี 4 ลักษณะ คือ ผ้าขาวม้าตาใหญ่ ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้าไส้ปลาไหล และผ้าขาวม้าตาห่ม ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด เป็นผ้าสำคัญในพิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการนำเสนอองค์ความรู้ผ้าขาวม้าทอมือของชุมชน จะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสนับสนุนให้เกิดการออกแบบลวดลายผ้าใหม่ๆ การแปรรูปผ้าเป็นผลิตภัณฑ์ และการทำการตลาดนอกจากนี้ยังเป็นการนำเสนอลวดลายของผ้าที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ของตัวตน ชุมชน หรือชาติพันธุ์ เพื่อเป็นการสืบทอดความรู้และแนวคิดเพื่อการพัฒนาลวดลายผ้าให้ได้รับการยอมรับในหลากหลายมิติ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: ผ้าขาวม้าทอมือ; การสังเคราะห์องค์ความรู้; จังหวัดร้อยเอ็ด

* Received February 6, 2020; Revised March 13, 2020; Accepted March 20, 2020

Abstract

The purpose of this article was to present the study of knowledge and background about the hand-woven loinclothes of the communities in Roi Et Province. It was found that the province had manufactured the hand-woven loinclothes for long times. There were over 70 communities in all districts. There were five ethnic groups weaving the loinclothes in the province as follows: Thai-Isan, Thai-Lao, Thai-Khmer, Thai-Kui (Kuoy) and Pu Thai groups. There were four types of the loinclothes: big pattern loinclothes, small pattern loinclothes, eel intestine pattern loinclothes and grouped pattern loinclothes. The hand-woven loinclothes were still in the ways of the people's life in the Roi Et. The loinclothes were important in ceremonies including birth, ordination, marriage and death. The loinclothes had multi-purposes in their daily life. Therefore, presenting the knowledge about the hand-woven loinclothes of the communities could result in various types of learning as a tool for supporting new pattern design, processing clothes into products, and marketing the products. Moreover, the patterns of the loinclothes were presented in order to show the identities of the communities and ethnic groups, to inherit the knowledge and ideas for improving and making the patterns accepted in various aspects, and to sustainably strengthen the communities.

Keywords: hand-woven loincloth; knowledge synthesis; Roi Et province

บทนำ

จังหวัดร้อยเอ็ดมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ผ้าขาวม้าทอมือเป็นผ้าประเภทหนึ่งที่มีการทออยู่ทุกอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตช่วงว่างจากฤดูทำนา ชาวบ้านทอผ้าโดยเลี้ยงไหมและปลูกฝ้ายเพื่อผลิตเส้นใยสำหรับใช้ทอผ้าเอง สืบทอดเป็นสืธรรมชาติดั้งเดิม บางแห่งเคยมีการปลูกครามและย้อมเส้นใยด้วยครามด้วย การทอผ้าในยุคแรกเป็นการทอเพื่อใช้เองในวิถีชีวิตของชาวอีสาน เด็กหญิงเรียนรู้การทอผ้าสืบต่อจากผู้เป็นแม่ ผ่านกระบวนการบ่มเพาะจนเป็นประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น (Chudhavipata, 2012) ผ้าขาวม้าทอมือจากแต่ละอำเภอแบ่งเป็น 3 กลุ่มตามวัตถุดิบ คือ ผ้าขาวม้าไหมนิยมทอเพื่อใช้ในงานพิธีต่างๆ เพราะทอยากและราคาสูง ผ้าขาวม้าฝ้าย และผ้าขาวม้าด้ายนิยมใช้ในชีวิตประจำวันและการทำงานในไร่นาเพราะทอง่ายและซับน้ำได้ดี นอกจากวัตถุดิบในการทอแล้ว ผ้าขาวม้าทอมือจากแต่ละชุมชนยังแตกต่างกันเพราะพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมของบรรพบุรุษด้วย โดยจังหวัดร้อยเอ็ดมีกลุ่มชน 5 กลุ่มที่ทอผ้า ได้แก่ กลุ่มไทย-อีสาน กลุ่มไทย-ลาว กลุ่มไท-เขมร กลุ่มไท-ส่วย และภูไท ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือที่พบในจังหวัดร้อยเอ็ดมีครบทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาวม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้า

ลายเส้นปลาไหล และผ้าขาวม้าตาห่ม ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด ไม่เปลี่ยนแปลง ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นผ้าสำคัญในพิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

การทอผ้าถือเป็นอุตสาหกรรมภายในบ้านเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ใช้เวลาว่าง หลังจากการเก็บเกี่ยว ทอผ้าสำหรับไว้ใช้ในครอบครัว ชาวอีสานได้รับอิทธิพลธรรมชาติมาใช้เป็นแนวคิดในการทำลวดลาย บนผืนผ้าได้อย่างสวยงาม (Pitathawatthai, 1987) ข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ระบุว่าจำนวนชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ดที่ผลิตผ้าขาวม้าเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์มีอยู่ 74 ชุมชน โดยกระจายอยู่ในทุกอำเภอ อย่างไรก็ตามผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป จากการสัมภาษณ์ชุมชนทอผ้าขาวม้าผู้ประกอบการจัดจำหน่ายและจากการสังเกตชุมชนของผู้วิจัย พบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับผ้าขาวม้าจังหวัดร้อยเอ็ดหลายประการ ปัญหาประการแรก ผ้าขาวม้าทอมือเกือบทั้งหมดในตลาดมักมีลักษณะลวดลายคล้ายกันซ้ำกันและเหมือนเดิมตลอดมา เป็นลายตารางหรือเป็นลายทาง ประกอบกับในปัจจุบันมีผ้าขาวม้าทอเครื่องจักรจากโรงงานซึ่งมีลวดลายและสีสันหลากหลายอยู่ในตลาด ทำให้มีการแข่งขันด้านการจำหน่ายสูงเกิดปัญหาผ้าขาวม้าทอมือเป็นที่ต้องการของตลาดลดลงเพราะราคาต้นทุนที่แพงกว่าผ้าโรงงาน ปัญหาประการที่สอง ช่างชาวบ้านที่ทอผ้าอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส ไม่มีช่างทอวัยรุ่นหนุ่มสาว ลูกหลานของชุมชนมิได้มีแรงบันดาลใจที่จะพยายามสานต่องานทอผ้า นอกจากนี้ยังมีปัญหาการอพยพไปทำงานต่างถิ่น จึงเป็นเรื่องที่น่าห่วงอยู่มากกว่าอาชีพการทอผ้าขาวม้าในหลายชุมชนของจังหวัดร้อยเอ็ดอาจจะขาดหายไปในอนาคต และปัญหาประการที่สาม ชุมชนยังขาดความรู้ด้านวิชาการที่เพียงพอ แม้ภาครัฐจะพยายามส่งเสริมอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าใหม่ ๆ การแปรรูปผ้าเป็นผลิตภัณฑ์ และการทำการตลาด แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมเท่าที่ควร การแก้ปัญหา การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนางานการทอผ้าขาวม้าในชุมชนจึงเกิดขึ้นน้อย การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ถือเป็นแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ จะประสบความสำเร็จไม่ได้ถ้าปราศจากการพัฒนาทุนวัฒนธรรม ทุนวัฒนธรรมเป็นสินทรัพย์ที่มีการฝังตัวและให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์ทุนวัฒนธรรมอาจเป็นวัฒนธรรมที่สัมผัสได้หรือวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้เมื่อสินค้าและบริการมีการฝังตัวของวัฒนธรรม (Pinkaew, 2011) ตลอดจนมีกลไกสำคัญในการจัดการความรู้กิจกรรมทางการตลาด และการใช้สื่อประชาสัมพันธ์สร้างความรู้ ความเข้าใจ ให้คนเห็นถึงคุณค่า ยอมรับในคุณภาพ และตัดสินใจเลือกใช้ผ้าทอมือพื้นบ้านในที่สุด และกระบวนการแก้ไขเมื่อเกิดปัญหาสามารถติดต่อพนักงานได้อย่างรวดเร็ว ต้องทำขั้นตอนการซื้อให้ง่ายขึ้นหาก ส่งข้อมูลไปยังกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับกลุ่มลูกค้าเป้าหมายแต่ละประเภท ประหยัดเวลา ลดต้นทุนแต่ละกิจกรรม (Sirasunthorn, 2013; Khanthong, 2019) การส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น เฉพาะพื้นที่และเฉพาะด้าน เพราะการส่งเสริมภูมิปัญญาของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน จะเป็นการกำหนดยุทธศาสตร์และเป็นแนวทางการส่งเสริมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้อย่างเหมาะสม (Waikla, 2019)

ดังนั้นการนำเสนอองค์ความรู้ผ้าขาวม้าทอมือของชุมชน จะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสนับสนุนให้เกิดการออกแบบลวดลายผ้าใหม่ๆ การแปรรูปผ้าเป็นผลิตภัณฑ์ และการ

ทำการตลาดนอกจากนี้ยังเป็นการนำเสนอตลาดลายของผ้าที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ของตัวตน ชุมชน หรือชาติพันธุ์ เพื่อเป็นการสืบทอดความรู้และแนวคิดเพื่อการพัฒนาตลาดผ้าให้ได้รับการยอมรับในหลากหลายมิติ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป

ความหมายของคำว่า ผ้าขาวม้า

ผ้าขาวม้า คือ ผ้าฝ้ายทอเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักมีลายตาหมากรุก ใช้ผลัดอาบน้ำหรือเคียนพุงเป็นต้น ภาษาปากเรียก ผ้าขะม้า (Royal Institute, 2013) นอกจากนี้ ยังมีความหมายอื่น ๆ ซึ่งล้วนคล้ายกัน เช่น ผ้าขาวม้าเป็น ผ้าผืนหน้ากว้างประมาณ 14 – 24 นิ้ว ความยาวประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร มีลายผ้าเป็นช่องตารางสี่เหลี่ยมที่นิยมเรียกกันว่าลายสกอต บางแห่งอาจเรียกผ้าขาวม้าว่า ผ้าอูโป้ ผ้ากาโดหรือตาโด ผ้าตาถ่อ แม้ว่าคำว่าผ้าขาวม้าจะเป็นคำที่รู้จักทั่วไป แต่ก็เชื่อว่าจะเรียกเหมือนกันในทุกภูมิภาคของไทย ภาคใต้เรียกว่า ผ้าซักอาบ ผ้าซักน้ำ ผ้าซุบ ผ้าซุบตัว ผ้าผลัด ผ้าผลัดอาบน้ำ ผ้าปล่อย ผ้าคาดเอว เป็นต้น ภาคเหนือเรียกว่า ผ้าหัว ผ้าตะโก้ง ผ้าตาโก้ง ผ้าเคี้ยว เป็นต้น ส่วนภาคอีสาน อาจเรียกผ้าขาวม้าด้วยชื่ออื่น เช่น ผ้าแพร ผ้าแพรอูโป้ ผ้ากาโด ซึ่งในอีสานเองจะมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ หนึ่งผ้าแพรขาวม้าซึ่งมีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายตาหมากรุก และสองผ้าแพรไล่ปลาไหล หรือผ้าแพรลั่นแลน ผ้าขาวม้า เป็นผ้าสารพัดประโยชน์ เป็นผ้ามหัศจรรย์ในแง่ของการใช้สอย ด้วยลายที่เรียบง่าย ขนาดผ้าถูกออกแบบได้อย่างเหมาะสม มีการใช้สอยจนถือว่าเป็นผ้าประจำกายสำหรับผู้ชาย สำหรับผู้หญิงก็มีการนำไปใช้ในลักษณะต่างๆ ได้เช่นกัน ปัจจุบันมีการพัฒนาลายมากขึ้นให้สีหลากหลายยิ่งขึ้น และได้กลายเป็นผ้าที่ผลิตเป็นธุรกิจครัวเรือน (Sikka, 2012)

ผ้าขาวม้ามีความผูกพันและอยู่ร่วมกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านานจนทำให้หลายคนเชื่อว่าผ้าขาวม้านั้นเป็นของคนไทยมาแต่โดยกำเนิด แต่หากสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับผ้าที่มนุษย์เราใช้สอยมาแต่โบราณแล้วจะพบว่า ผ้าขาวม้ามีสมมติฐานที่มาหลากหลายแตกต่างกัน ดังนี้

1) ผ้าขาวม้ามาจากอิหร่าน โดยคำว่า “ขาวม้า” เพี้ยนมาจากคำว่า คามาร์ บันด์ (Kamar Band) ซึ่งแปลว่าผ้าคาดเอว โดยในผลงานวิจัยเรื่อง “ผ้าขาวม้า : เอกลักษณ์ไทย” ของ รศ. ดร.อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง จากคณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อธิบายว่า ผ้าขาวม้าเป็นคำที่เพี้ยนมาจากภาษาอิหร่านที่ใช้ในสเปน เนื่องจากในอดีตอิหร่านและสเปนมีการติดต่อกัน ทำให้เกิดการถ่ายเททางวัฒนธรรมและภาษาซึ่งกันและกัน โดยในสเปนใช้ผ้าคามาร์ที่ว้านี้ในการคลุมบ่าหรือคาดเอว

2) ผ้าขาวม้ามาจากญี่ปุ่น โดยอาจารย์สมภพ จันทระประภา ได้เคยอธิบายถึงที่มาของผ้าขาวม้าในหนังสือ “อยุธยาอาภรณ์” ว่า มาจากผ้านุ่งชั้นในของชาวญี่ปุ่นที่เรียกว่า “หักขะม้า” ซึ่งใกล้เคียงกับข้อมูลของอาจารย์จิราภรณ์ อรัณยนาถ อดีตผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์โบราณวัตถุของกรมศิลปากร ที่กล่าวว่าได้มีการพบผ้าขาวม้าที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศญี่ปุ่น ผ้าผืนนี้สันนิษฐานว่าทอขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลวดลายเป็นตารางหมากรุก ชาวญี่ปุ่นเรียกผ้าผืนนั้นว่า “ผ้าก่าม้า”

3) ผ้าขาวม้ามาจากกัมพูชา จากข้อมูลในหนังสือ “ผ้าทออีสาน ฉบับเชิดชูเกียรติแม่ครูช่างแถบอีสานใต้” และได้รับการอ้างอิงในบทความ “เขม้นมอง ‘ผ้าขาวม้า’ ไทยหรือเทศ?” ตีพิมพ์ในคอลัมน์ปริศนาโบราณคดี นิตยสารมติชนสุดสัปดาห์ เขียนโดย เพ็ญสุภา สุขคตะ ว่าในกัมพูชาเรียกผ้าขาวม้าว่า “ผ้ากรรมา”

ซึ่งเป็นผ้าที่มอบให้ผู้ใหญ่เพื่อขออภัยกรรม เป็นไปได้หรือไม่ว่าไทยเรารับเอาผ้าขาวม้ามาจาก “ผ้ากรรมา” ของกัมพูชาและต่อมาจึงกลายเป็นผ้ากำม้า ผ้าชะม้า และผ้าขาวม้า

4) ผ้าขาวม้าเป็นของไทยแท้ ผ้าขาวม้ามาจากคำว่า “ผ้าขอมมา” ซึ่งในเทศกาลสงกรานต์เป็นประเพณีที่คนไทยจะต้องนำผ้าไปไหว้ กราบขอขมาลาโทษและรดน้ำดำหัวผู้อาวุโส เนื่องจากคำว่า “ขมา” นี้มีความใกล้เคียงกับคำว่า “ชะม้า” แต่สมมติฐานนี้ไม่น่าเป็นไปได้ เพราะภาษาถิ่นแต่ละภาคที่ใช้เรียกผ้าขาวม้ามี่มีความแตกต่างกันไป และบางภาคไม่ใกล้เคียงกับคำว่าผ้าขาวม้าแต่อย่างใด

การพัฒนาทุนวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์เนื่องจากทุนวัฒนธรรมเป็นต้นน้ำของห่วงโซ่มูลค่าในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ทุนวัฒนธรรมมีทั้งส่วนที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ เมื่อทุนวัฒนธรรมฝังตัวเข้าไปในสินค้า จะเรียกว่าสินค้านั้นว่าสินค้าวัฒนธรรม ธุรกิจสามารถนำทุน วัฒนธรรมเช่นเรื่องราว เนื้อหาของวัฒนธรรมมาสร้างความโดดเด่นให้กับผลิตภัณฑ์ของตนโดยผ่านการใช้ทุนวัฒนธรรมสร้างความแตกต่าง หรือจุดขายให้กับสินค้า ได้อย่างเหมาะสม (Pinkaew, 2011)

ผ้าทอมือร้อยเอ็ด

ผ้าทอมือเมืองร้อยเอ็ดมีการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งสมมาจากบรรพบุรุษนานนับศตวรรษ ในเมืองร้อยเอ็ดพบว่ามีกลุ่มคนที่สร้างสรรค์งานทอผ้าที่สำคัญ 5 กลุ่ม

1) กลุ่มไทย-อีสาน เป็นกลุ่มพื้นเมืองที่ตั้งหลักแหล่งมาตั้งแต่ดั้งเดิม ผ้าของกลุ่มไทย-อีสานนี้สำรวจพบได้ 4 แห่งคือ บ้านดอนสำราญ ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย บ้านเตย ตำบลทุ่งกุลา อำเภอสุวรรณภูมิ บ้านหวายหลิม อำเภอทุ่งเขาหลวง และบ้านดงกลาง ตำบลดงกลาง อำเภอจตุรพักตรพิมาน การแต่งกายเวลาทำงานหรืออยู่บ้านผู้ชายจะนุ่งกางเกงขาสั้นใช้เชือกผูกเอวหรือคาดผ้าขาวม้า (ผ้าอ้อม) เวลาไปงานบุญจะนุ่งใส่เสื้อไหม สวมเสื้อแขนสั้นพาดผ้าสะเอียนไหม (ผ้าสไบ) การแต่งกายของผู้หญิงจะนุ่งซิ่นมัดหมี่ มีทั้งที่เป็นมัดหมี่ไหมและมัดหมี่ฝ้าย

2) กลุ่มไท-ลาว เป็นคนที่อยู่ในเมืองร้อยเอ็ดแต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง สำหรับกลุ่มที่มีการทอผ้าที่ยึดเป็นอาชีพสำคัญมีอยู่ 3 กลุ่มคือ บ้านตาหยวก บ้านสังข์น้อย และบ้านโนนสว่าง การแต่งกายผู้ชายโดยทั่วไปจะนุ่งใส่เสื้อไหมคาดผ้าขาวม้าตาตาราง พาดสไบซิดเป็นลายดอกจัน ส่วนผู้หญิงจะนุ่งซิ่นไหมมัดหมี่ หรือซิ่นฝ้าย ลายที่พบได้แก่ ลายนาคสน ลายขอรี้ว ลายบั๊กโม ลายช้อนดอก

3) กลุ่มไท-เขมร เป็นคนที่อยู่เมืองร้อยเอ็ดแต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวเขมรที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินนานมาแล้ว แหล่งทอผ้าที่สำคัญของกลุ่มนี้คือบ้านแจ่มอารมณ์ อำเภอเกษตรวิสัย บ้านตาหยวก บ้านสาหร่าย บ้านพันขัน และบ้านสว่าง อำเภอสุวรรณภูมิ

4) กลุ่มไท-ส่วย เป็นคนที่อยู่เมืองร้อยเอ็ดแต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวส่วยหรือกวยที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพในการจับช้างป่าเป็นสำคัญ กลุ่มไท-ส่วยนี้อยู่ในพื้นที่รวม 4 แห่งด้วยกันคือ บ้านจาน บ้านเตย อำเภอสุวรรณภูมิ บ้านแลง บ้านแก อำเภอพนมไพร เอกลักษณ์หนึ่งของกลุ่มส่วยคือ ไถ้ หรือถุงฝ้ายาว ๆ ที่ทำด้วยผ้าซิดหรือผ้าตองโตะ สำหรับให้ผู้ชายใส่เครื่องรางหรือของใช้ส่วนตัวคาด

ไว้ที่เอวในระหว่างเข้าป่า สำหรับผ้าชิ้นมัดหมี่ที่พบมีลายต่าง ๆ เช่น ลายนาคกุ่มกาม ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลาย บักจับ ลายเขี้ยวหมาตาย ลายโคมเจ็ด เป็นต้น

5) กลุ่มที่ห้า กลุ่มภูไทหรือผู้ไท เป็นกลุ่มภูไทที่ตั้งหลักแหล่งมาแต่โบราณ พบกลุ่มนี้ที่บ้านบุงเลิศ อำเภอมะยวด ผ้าชิ้นมัดหมี่ของชาวภูไทที่พบมีลายเครือดาว ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือเรียกว่า ลายหน่วย ลายนาคใหญ่ ลายโซ่ และลายหมี่คั่น ซึ่งเป็นลายริ้วเป็นทางยาว

การทอผ้าพื้นเมืองของไทย นอกจากผ้าประเภทต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น ผ้าจก ผ้าซิด ผ้า มัดหมี่ ผ้ายก ยังมีการทอผ้าอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีการทอกันแทบทุกพื้นที่ เป็นการทอด้วยกรรมวิธีสานขัดกัน อย่างธรรมดา แต่การทอทลายเกิดจากการสลับสีเส้นด้ายยืนและเส้นด้ายพุ่งให้ต่าง ๆ กันไป ทำให้เกิด ทลายเป็นลายตารางเล็กบ้างใหญ่บ้าง แล้วแต่ความนิยมในแต่ละพื้นที่ ผลิดขึ้นเป็นผ้าชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งซึ่ง เป็นส่วนประกอบในการแต่งกายสำหรับชายไทยมาช้านาน นั่นคือ ผ้าขาม้า ผ้าขาม้ามีอยู่หลายประเภท และ จากการสำรวจผู้ที่ทอผ้าขาม้าในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ พบว่ามีการทอผ้าขาม้ากันอย่าง แพร่หลายจนเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนั้น ๆ (Silpakorn University, 2001)

องค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

การผลิตผ้าขาม้าทอมือมีอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการทอ ผ้าขาม้ากันมาก ข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ระบุว่าจำนวนชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ดที่ ผลิตผ้าขาม้าเพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีอยู่อย่างน้อย 74 ชุมชน โดยกระจาย อยู่ในทุกอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้ อำเภอเสลภูมิ 10 ชุมชน อำเภอเชียงขวัญ 9 ชุมชน อำเภอโพธิ์ชัย 8 ชุมชน อำเภอสุวรรณภูมิ 7 ชุมชน อำเภอเมืองร้อยเอ็ด 5 ชุมชน อำเภอทุ่งเขาหลวง 5 ชุมชน อำเภอพนมไพร 5 ชุมชน อำเภอปทุมรัตน์ 5 ชุมชน อำเภอโพนทอง 4 ชุมชน อำเภอเกษตรวิสัย 4 ชุมชน อำเภออาจสามารถ 3 ชุมชน อำเภอศรีสมเด็จ 2 ชุมชน อำเภอเมยวดี 2 ชุมชน อำเภอเมืองสรวง 2 ชุมชน อำเภอธวัชบุรี 1 ชุมชน อำเภอหนองพอก 1 ชุมชน และอำเภอจังหาร 1 ชุมชน แม้ว่าข้อมูลของสามอำเภอขาดหายไปแต่เชื่อได้ว่ามี การทอผ้าขาม้าอยู่ด้วยเช่นเดียวกันและแต่ละอำเภออาจจะมีมากกว่าที่ระบุข้างต้นอีกด้วย จากการลงพื้นที่ ของผู้วิจัยไปยังกลุ่มทอผ้าต่าง ๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ด สำรวจผ้าขาม้าเก่าของชุมชน และสำรวจผ้าขาม้าที่มี จำหน่ายอยู่ที่ศูนย์ OTOPI จังหวัดร้อยเอ็ด ร้านขายของที่ระลึกของจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน และตามงานจัด แสดงสินค้าประเภทผ้าขาม้าระดับประเทศในหลายโอกาส พบว่าผ้าขาม้าทอมือที่ผลิตขึ้นในจังหวัดร้อยเอ็ดมี ความหลากหลายด้านสีสันทัน วัสดุที่ใช้ทอ มีทั้งฝ้าย ไหม และด้าย ลวดลายของผ้าขาม้าทอมือในภาพรวมมี ครบทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาม้าตาเล็ก ผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล และผ้าขาม้า ตาหมู

ผ้าขาม้าทอมือในแนวทางใหม่ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อตอบสนองหรือให้เข้าใจอย่างตาม แนวทางที่โครงการได้วางไว้ กล่าวคือ แนวทางแรกคือ การพัฒนาผ้าขาม้าให้มีอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) ผ้าขาม้าในแนวทางนี้มีรูปแบบลวดลายดั้งเดิมของบรรพบุรุษ มีเรื่องราวประวัติศาสตร์ร่องรอย ของชุมชน มีกลิ่นอายของชุมชน บ่งบอกชาติพันธุ์ ผู้คน สถานที่ หรือวัตถุดิบเฉพาะถิ่น เป็นต้น แนวทางที่สอง

คือ การพัฒนาผ้าขาวม้าโดยใช้วัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) เพื่อสร้างความเป็นมิตรความปลอดภัยต่อมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้ใช้เส้นไหมที่เลี้ยงเอง ฝ้ายที่ปลูกเอง เป็นวัตถุดิบในการทอ และส่งเสริมการใช้สีย้อมที่มาจากธรรมชาติ สัตว์และพืชที่พบได้ทั่วไปในชุมชน และแนวทางที่สามคือ การผลิตผ้าขาวม้าด้วยความคิดสร้างสรรค์ (Creative) ดังนี้

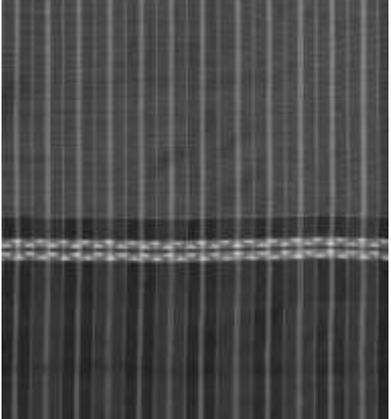
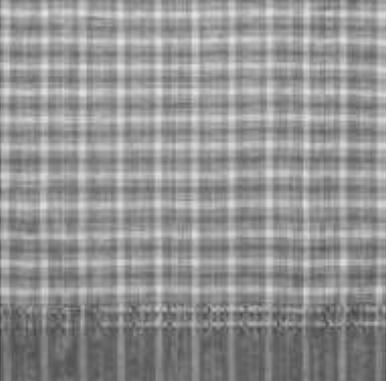
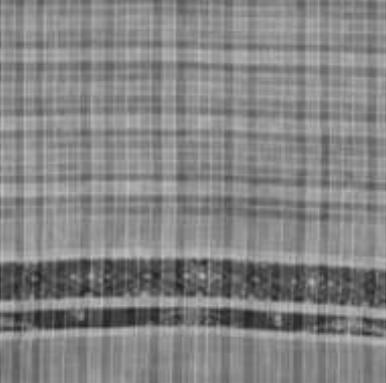
1) **ผ้าขาวม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage)** “ผ้าขาวม้าสองวัฒนธรรม” ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาวม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน โดยชุมชนบ้านตาหยวกเป็นแหล่งวัฒนธรรมโบราณที่มีประเพณีการทอผ้าที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ และนอกจากการทอผ้าตามแบบโบราณแล้วยังมีการย้อมสีธรรมชาติแบบดั้งเดิมอีกด้วย ลายใส่ปลาไหลบนผ้าขาวม้าเป็นลายโบราณดั้งเดิมของชุมชนบ้านตาหยวกซึ่งบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิมในแถบทุ่งกุลาร้องไห้ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำมากมาย เช่น ปลาชะโด ปลาไหล ทำให้มีการคิดค้นลายผ้าโดยอิงจากสีและรูปร่างลักษณะของปลาต่าง ๆ ที่พบในชุมชน คำว่า สองวัฒนธรรม นั้น หมายถึงวัฒนธรรมของชาวไทเขมรและคนไทลาวซึ่งตั้งหมู่บ้านในเขตพื้นที่บ้านตาหยวกร่วมกันมาตั้งแต่โบราณ ส่วนเรื่องผ้าขาวม้าลายใส่ปลาไหลเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นอีสาน

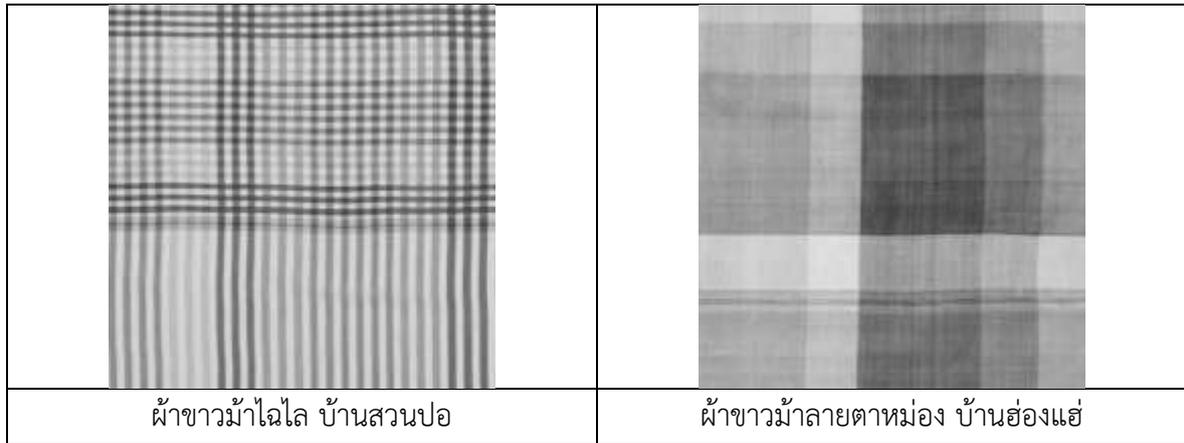
2) **ผ้าขาวม้าวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics)** จากการศึกษาพบกลุ่มผู้ทอผ้า ดังนี้ (1) ผ้าขาวม้าทอจากผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าฝ้ายบ้านศาลางาม หมู่ 1 ตำบลหนองฮี อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างอัตลักษณ์ด้วยการขึ้นลายเป็นลายไข่มดแดง ซึ่งช่วยทำให้เนื้อผ้ามีความทนทานมากขึ้น และมีเชิงผ้าเพื่อเพิ่มความสวยงามให้ผืนผ้า มีการนำไปแปรรูปเป็นผ้าตัดเสื้อและผ้าคลุมไหล่ (2) ผ้าขาวม้าไหมย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าบ้านฮ่องแอ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอบุพมหารัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งอาศัยน้ำจากธรรมชาติเป็นหลัก เมื่อแหล่งน้ำไม่เพียงพอ ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันผลิตผ้าขาวม้าไหมย้อมสีธรรมชาติเพื่อใช้ในครัวเรือนและขาย ผลงานเด่นของชุมชน คือ ผ้าขาวม้าทอมือลายสีชมพูอมม่วง ทอด้วยเส้นไหมแท้ ย้อมด้วยสีธรรมชาติจากครั่งและเปลือกต้นกระบก เมื่อทอเสร็จจะมีการเก็บขิดที่ชายทั้งสองด้วยการข่มและยกเส้นไหมให้เกิดเป็นลายขิด สร้างลวดลายที่แตกต่าง และเพิ่มลวดลายขิดโบราณให้เป็นผ้าขาวม้าที่แตกต่างจากแหล่งอื่น และ(3) “ผ้าขาวม้าลายตาราง” ของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลาบ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ ผลงานของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลามีจุดเด่นที่การย้อมสีธรรมชาติโดยใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติในท้องถิ่น ต่อมาได้คิดค้นลวดลายใหม่เป็นลายตารางและย้อมสีธรรมชาติโดยเทคนิคการผสมสีเพื่อให้ได้สีที่สวยงาม เป็นที่มาของสีธรรมชาติที่สวยงามบนผืนผ้าของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลา

3) **ผ้าขาวม้าความคิดสร้างสรรค์ (Creative)** จากการศึกษาพบกลุ่มผู้ทอผ้า ดังนี้ 1) “ผ้าขาวม้าไฉไล” ของกลุ่มพัฒนาสตรีบ้านสวนปอ ตำบลหนองแคน อำเภอบุพมหารัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาวม้าความคิดสร้างสรรค์ กลุ่มพัฒนาสตรีบ้านสวนปอเป็นชุมชนที่ทอผ้ามาแต่ครั้งปู่ย่าตายาย ต่อมาจึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทอผ้าเป็นอาชีพเสริม จุดเด่นของผ้าขาวม้าลายไฉไล คือ เฉดสีสดที่ผสมผสานออกมาอย่างสวยงาม และทออย่างประณีตงดงาม สามารถนำมาใช้ได้สารพัดประโยชน์ ทั้งสวมใส่และแปรรูปไปทำ

ผลิตภัณฑ์อื่น เช่น ของใช้ในบ้านต่าง ๆ ปัจจุบันได้เริ่มปรับจากการใช้สีเคมีมาเป็นการย้อมด้วยสีธรรมชาติ โดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น เช่น ต้นฝาง ต้นส้มมอ เปลือกมะพร้าว 2) “ผ้าขาม้าลายตาหม่อง” ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านฮ่องแอ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ ผลงานเด่นของกลุ่มทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติบ้านฮ่องแอ คือ ผ้าขาม้าลายสีชมพูอมม่วง ทอด้วยเส้นไหมแท้ ย้อมด้วยสีธรรมชาติจากครั่งและเปลือกต้นกระบก เมื่อทอเสร็จจะมีการเก็บขิดที่ชายทั้งสองด้วยการข่มและยกเส้นไหมให้เกิดเป็นลายขิด สร้างลวดลายที่แตกต่างและเพิ่มลวดลายขิดโบราณให้เป็นผ้าขาม้าที่แตกต่างจากแหล่งอื่น จุดเด่นคือเทคนิคการทอแบบไหมสาวมือบนฝืนผ้า และใช้สีธรรมชาติในการย้อม โดยวัตถุดิบที่นำมาย้อม เช่น ครั่ง ซึ่งปกติจะให้สีออกแดง แต่เมื่อเอามาผสมกับอย่างอื่นจะให้สีที่แตกต่างออกไปหลายเฉดสี ทำให้ได้แรงบันดาลใจในการย้อมสีธรรมชาติ

จากการศึกษาสามารถสรุปองค์ความรู้ลวดลายผ้าขาม้ามือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ดประกอบด้วย 1) การพัฒนาผ้าขาม้าให้มีอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) 2) การพัฒนาผ้าขาม้าโดยใช้วัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) และ 3) การผลิตผ้าขาม้าด้วยความคิดสร้างสรรค์ (Creative) ดังภาพที่ 1

ผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล บ้านตาหยวก	ผ้าขาม้าหนองฮี
ผ้าขาม้าบ้านฮ่องแอ	ผ้าขาม้าลายตาราง บ้านตาหยวก

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ลวดลายผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

จากตัวอย่างผ้าขาม้าทอมือภายใต้กรอบแนวทางใหม่ทั้งสามแนวทาง ผ้าขาม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) ผ้าขาม้าวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) และผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ (Creative) สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนทอผ้าในจังหวัดร้อยเอ็ดหลายชุมชนมีความสามารถในการทอผ้าขาม้าเป็นอย่างดี หลายชุมชนมีทรัพยากร องค์ความรู้เรื่องวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ หลายชุมชนแสดงให้เห็นถึงการนำความคิดสร้างสรรค์มาประยุกต์ใช้ในผลิตผ้าขาม้า อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ พบว่าผ้าขาม้าทอมือที่แสดงอัตลักษณ์ประจำชุมชนหรือผ้าขาม้าท้องถิ่นของจังหวัดร้อยเอ็ดยังไม่มี ความชัดเจน ไม่พบว่ามี การประชาสัมพันธ์บอกเล่าเรื่องราวใด ๆ เกี่ยวกับผ้าขาม้าทอมือที่ผลิตขึ้น ผู้สนใจต้องถามผู้ทอจึงจะ ได้ความว่าลวดลายบนผ้าขาม้าทอมือชื่อลวดลายอะไร มีความหมายอย่างไร และเกี่ยวข้องกับชุมชนอย่างไร ชุมชนยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างจุดขายที่เป็นอัตลักษณ์ให้กับผ้าขาม้าทอมือของตนเอง

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผ้าขาม้าทอมือของจังหวัดร้อยเอ็ด สรุปเป็นตารางต่อไปนี้

ลำดับ	กลุ่ม	ปี	บริบท	ลวดลาย
1	ไท-อีสาน	2505	ชนพื้นเมืองร้อยเอ็ด พุดสำเนียง ร้อยเอ็ด	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาหมู
2	ไท-ลาว	2325	ไม่มีสำเนียงร้อยเอ็ด ใช้ภาษาอีสานเหนือ อีสานกลาง ลาวใต้ และลาวเวียงจันทน์	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาหมู
3	ไท-เขมร	2325	บรรพบุรุษเป็นเขมร อยู่ในอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย	ไหม โทนสีเข้ม นิยมลายไส้ปลาไหล

4	ไท-ส่วย	2325	บรรพบุรุษเป็นส่วยหรือกวย อยู่ใน อำเภอ สุวรรณภูมิ อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอโพธาราย	ลายส่วยปลาไหล
5	ภูไท	2325	บรรพบุรุษจากลาวและเวียดนาม อยู่ ใน อำเภอเมยวดี อำเภอหนองพอก	ตาใหญ่ สีขาวดำ น้ำเงิน แดง

ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดกับความสัมพันธ์ในวิถีชีวิต

ผ้าขาวม้ามีความสำคัญต่อคนไทยทุกเพศทุกวัยโดยเฉพาะคนอีสานมาอย่างยาวนาน การใช้งานผ้าขาวม้าในวิถีชีวิตคนอีสานจำแนกตามช่วงอายุของคน วัยเด็ก วัยกำลังเติบโต และวัยผู้ใหญ่ ดังนี้

1) ผ้าขาวม้าในวัยเด็ก

(1) ผ้าขาวม้าปูในกระดังง่รองรับเด็กแรกเกิด

เมื่อมีเด็กแรกเกิดก็จะนำกระดังง่ที่ค่อนข้างใหม่ ทำความสะอาดอย่างดีมารองรับเด็กให้นอน เพื่อจะยกเคลื่อนย้ายง่าย ดูแลง่าย ผ้าขาวม้าจึงเป็นผ้าที่ถูกนำมาใช้ในการปูรองรับเด็ก โดยบริเวณที่เป็นขอบกระดังง่ซึ่งอาจมีเสี้ยนจากไม้ไผ่ก็จะใช้ผ้าขาวม้าพันขอบไว้โดยรอบทุกด้าน และบางครอบครัวยังมีการนำมาใช้ก่อนคลอดด้วยซ้ำเพราะนำมาทำเป็นเชือกโหนกับชื้อคาในช่วงเจ็บท้องจะคลอด ถือว่าเป็นการประยุกต์ใช้แทนเชือกได้ด้วย

(2) ผ้าขาวม้าทำผ้าอ้อมสำหรับเด็ก

ผ้าขาวม้าผืนเก่าเป็นผ้าที่มีความอ่อนนิ่ม ดูแลรักษาความสะอาดง่าย วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตได้ใช้ผ้าขาวม้าผืนเก่านำมาซักทำความสะอาดตัดแบ่งเป็นผ้าอ้อมสำหรับห่อเด็กทารก เช็ดถูดูแลความสะอาดให้เด็ก เป็นการใช้ผ้าขาวม้าอย่างคุ้มค่า

(3) ผ้าขาวม้าห่อเด็กในการเดินทางหรือเดินเล่น

ผ้าขาวม้ามีวิธีการในการห่อหุ้มเด็กทารกในหลายวิธี เช่น การห่อสำหรับอุ้ม หรือการผูกปมติดตัวผู้อุ้มเพื่อรองรับเด็ก ใช้ในการเดินทางไปทำไร่นา อาจผูกไว้ด้านหลังหรือด้านหลังก็ได้ตามความถนัดของแต่ละบุคคล การห่อเด็กแบบต่าง ๆ นี้ชาวบ้านนิยมว่า โชน

(4) ทำเป็นอุ้มนอนสำหรับเด็ก

เป็นการนำผ้าขาวม้ามามัดปลายทั้งสองด้าน อาจซึงดิ่งใส่ต้นเสา ต้นไม้ หรือทำเป็นโครงสร้างของอุ้มนอนเคลื่อนย้ายก็ได้ นำเด็กทารกวางลงในอุ้ผ้าขาวม้า และใช้ไม้ยาวขนาดประมาณ 1-2 นิ้ว ยาวประมาณ 1 ฟุต วางคั่นตรงกลาง ให้อู้ผ้าขาวม้ากลางออกทั้งหัวท้าย มีความเชื่อที่เล่ากันสืบต่อมาแต่โบราณว่า การให้เด็กทารกนอนอยู่ จะทำให้เด็กมีศิระขมนริ ถือว่าเป็นคุณลักษณะที่ดีโตขึ้นจะเป็นคนฉลาด แต่หากศิระขมนริจะเป็นคนสมองทึบไม่ฉลาด ซึ่งก็ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะการให้เด็กนอนในอู้ผ้าขาวม้า การดูแลจะง่าย เด็กไม่ตื่นมาก การใช้เชือกมัดขอบ แกว่งไกวทำให้เด็กหลับง่าย มด แมลง ไม่มารบกวน

(5) พับผ้าขาวม้าเป็นหมอนสำหรับเด็ก

การหนุนเสริมของเด็กทารกให้สูงขึ้นเล็กน้อยเป็นเรื่องยุ่งยากในการที่จะต้องผลิตหมอนตามวัยของเด็กที่กำลังจะโต ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านได้ใช้ผ้าขาวม้ามาพันรองเป็นหลายพันตามขนาดที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก เป็นการประยุกต์ใช้ผ้าขาวม้าได้อย่างเหมาะสม ไม่ยุ่งยาก สามารถปรับเปลี่ยนขนาดได้ตามความเหมาะสม

2) ผ้าขาวม้าในวัยกำลังเจริญเติบโต

จากวัยเด็กทารกมาสู่เด็กโตก้าวสู่การเป็นวัยรุ่น ในวัยเหล่านี้ผ้าขาวม้าได้เข้ามามีบทบาทกับเด็กในภาคอีสาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะขอจำแนกตามลำดับต่อไปนี้

(1) ผ้าขาวม้ากับการละเล่น

ด้วยเหตุที่ผ้าขาวม้าเป็นสิ่งของที่พกติดตัวของเด็กที่อยู่ในท้องถิ่นอีสาน พกพาแบบง่าย ๆ โดยการพันหรือเคียนไว้รอบเอว ดังนั้น การคิดค้นวิธีการละเล่นสนุกสนานหลายอย่างจะเริ่มจากการใช้วัสดุใกล้ตัวผ้าขาวม้าจึงเป็นอุปกรณ์ในการละเล่นหลายอย่าง เช่น การเล่นมอญซ่อนผ้า ที่มีเนื้อเพลงง่าย ๆ ว่า มอญซ่อนผ้า ตุ๊กตาอยู่ข้างหลัง ระวังตี ๆ เตียวจะตีหลังหัก โดยผู้เล่นจะนั่งเป็นวงล้อมรอบกัน ร้องเพลงไปเรื่อย ๆ จะมีอีกคนถือผ้าซ่อนไว้ข้างหลัง เดินวนแอบวางไว้ข้างหลังเพื่อนอีกคนหนึ่ง หากไม่เห็นปล่อยให้เดินมาพบอีกรอบจะต้องโดนตี นอกจากการเล่นมอญซ่อนผ้าที่เป็นที่นิยม ยังมีการนำผ้าขาวม้ามาทำเป็นเกลียวเพื่อเล่นดึงซักเคเยื่อ การนำผ้าขาวม้ามากางใช้ช่องตารางของผ้าขาวม้าเป็นกระดานเล่นหมากรอกฮอส การนำผ้าขาวม้ามัดปิดตาตีหม้อ การนำผ้าขาวม้ามาห่อฟางข้าวทำเป็นรูปทรงกลมแทนลูกฟุตบอล และอื่น ๆ นี้เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อยที่มีการนำผ้าขาวม้ามาประยุกต์ใช้ในการละเล่นของเด็ก ๆ ชาวอีสาน

(2) ผ้าขาวม้าห่อข้าวไปเลี้ยงควาย

ในวัยเด็กของลูกชานาในท้องถิ่นอีสานมักจะมีหน้าที่ในการเลี้ยงวัวควาย (คอยดูแลวัวควายทั้งวัน) ที่ใช้ในการเกษตร กิจกรรมเลี้ยงวัวควายสำหรับเด็กมักจะเป็นในช่วงวันหยุดเรียน หรือปิดภาคเรียน เมื่อไปเลี้ยงวัวควาย ต้องมีห่อข้าวเหนียวและกับข้าวเล็ก ๆ น้อย ๆ ติดตัวไปด้วย สิ่งที่พักพาสะดวกที่สุดก็คือการห่อข้าวใส่ใบตองและพันเก็บไว้ในห่อผ้าขาวม้า อาจพันไว้รอบเอวหรือแยกมัดสะพายไว้ที่ไหล่ก็ได้แล้วแต่สะดวก เมื่อทานข้าวเที่ยงเสร็จก็มักนำผ้าขาวม้าที่พกพาใช้ปูนอนพักผ่อนหรือนั่งอาบน้ำตามห้วย หนองคลองบึง ต่อไปอีกด้วย หรือหากว่าวันนั้นเก็บของป่ามาใช้ประโยชน์ ก็ให้นำผ้าขาวม้าเป็นตัวห่อพกกลับบ้านในตอนเย็น ซึ่งไม่ต้องยากกับการใช้ถุงพลาสติกที่ทำลายสิ่งแวดล้อมดังนั้นในปัจจุบัน

(3) ผ้าขาวม้าคลุมโปงเล่นน้ำ

การเล่นน้ำเป็นกิจกรรมที่เด็ก ๆ ในท้องถิ่นชื่นชอบเป็นชีวิตจิตใจส่วนใหญ่เป็นการเล่นตามลำห้วย ดังนั้น การเล่นน้ำของเด็กๆที่นุ่งผ้าขาวม้าก็จะมีวิธีการเล่นมากมายหนึ่งในวิธีการเล่นก็คือ การนำผ้าขาวม้าผูกปมหัวท้ายคลุมลงผิวน้ำ ตีนน้ำให้ผ้าขาวม้าพองเป็นลูกโปงแล้วใช้เท้ายันด้านหนึ่งและใช้ศีรษะดันอีกด้านทำให้ลอยตัวบนผิวน้ำได้ เช่นเดียวกับหญิงที่ตีนน้ำในผ้าถุงให้โปงพองลอยน้ำ

3) ผ้าขาวม้าในวัยผู้ใหญ่

(1) ผ้าขาวม้าสารพัดประโยชน์ในการเดินทาง

การเดินทางไปไหนต่อไหนของลูกผู้ชายชาวอีสาน ขาดไม่ได้คือผ้าขาวม้า ประโยชน์ต้องเริ่มนับตั้งแต่ การทอสิ่งของติดตัว การมัด การสะพายไหล่ จึงเรียกว่า โชนตา หากสิ่งของนั้นสามารถพันติดเอาได้ก็จะเรียกว่า เคียนเอว โดยทั่วไปสิ่งของที่พกติดตัวผู้ชาย มักจะเป็นห้อยยาเส้น ห่อข้าวเหนียวหรืออื่น ๆ ที่จำเป็น ผ้าขาวม้าเคียนเอวประโยชน์อีกอย่างคือเหน็บมัดหรือพำติดตัวเพื่อใช้สอยในการเดินทาง เมื่อเดินทางไปถึงที่ใดมีอากาศเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ก็จะใช้ผ้าขาวม้าที่ห่อของแทนหมอนหนุนศีรษะนอน หากแดดร้อนก็นำมากางเป็นร่มเงาคลุมศีรษะเดินทาง

(2) ผ้าขาวม้ากับการเคียนหัว

การนำผ้าขาวม้ามามัดศีรษะมีเทคนิควิธีการมัดหรือการเคียนหลายวิธี จุดประสงค์ในการใช้ผ้าขาวม้ามามัดเคียน หรือโพกศีรษะมีเหตุผลในการใช้หลายประเด็น เช่น กันแดดแผดเผาศีรษะ กันฝนที่ตกปรอย ๆ มัดเก็บสิ่งของสำคัญในการเดินทางหรือขณะทำงาน ป้องกันฝุ่นระลอกองกระทบผม ใบหน้าและอาจเป็นการตกแต่งปกปิดศีรษะล้านแต่บางคนก็เป็นการเคียนเพราะความเคยชิน ดังนั้น การเคียนหัวโดยใช้ผ้าขาวม้าของแต่ละคนจะมีวัตถุประสงค์ในการใช้งานที่ต่างต่างกัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เทคนิค การเคียนเป็นศิลปะอย่างหนึ่งของการแต่งกายของลูกผู้ชายชาวอีสาน

(3) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์กรองน้ำดื่ม

ในอดีตสภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานมีป่าสมบูรณ์มาก น้ำในห้วยหนองคลองบึง หรือแม้กระทั่งในทุ่งนาก็สามารถนำมาดื่มได้ปราศจากสารพิษ ดังนั้นในการเดินทางบางครั้งน้ำดื่มที่พกพาเกิดหมดระหว่างเดินทาง น้ำดื่มก็จะหาได้ง่ายในเส้นทางเดิน อุปกรณ์ในการกรองน้ำดื่มให้ปราศจากฝุ่น แมลง รวมทั้งปลิงตัวเล็ก ๆ ก็จะใช้ผ้าขาวม้าที่พกพาไปนี้แหละเป็นอุปกรณ์กรองน้ำ วิธีใช้ง่าย ๆ เพียงนำชายผ้าด้านหนึ่งผูกติดกับคอไว้แล้วใช้สองมือกดขอบผ้าสองด้านลงก็สามารถดื่มหรือใช้น้ำที่อยู่บริเวณด้านในของผ้าได้ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างง่าย ๆ

(4) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ

บางครั้งในการเดินทางไปไร่ นา หรือตามป่าเขาที่มีลำธารผู้เดินทางไม่ได้มีเจตนาจะต้องหาอาหาร แต่เมื่อระหว่างเดินทางมาพบว่า ริมทางเดินมีบริเวณที่ปลาชุกชุม สามารถจับมาเป็นอาหารได้ อุปกรณ์ที่ง่ายที่สุดคงไม่พ้นผ้าขาวม้าที่พกติดตัว โดยใช้ปลายผ้าอีกด้านมัดติดคอไว้ แล้วใช้สองมือจับขอบผ้าสองด้านซ้อนทับปลาตามบ่อหรือริมธารน้ำข้างทางได้แต่หากว่ามีเพื่อนร่วมเดินทางก็เปลี่ยนเป็นจับชายผ้าขาวม้าคนละด้าน ซ้อนตักปลาในลำคลองได้

(5) ผ้าขาวม้าอาวุธประจำกาย

มีเรื่องเล่ามาแต่โบราณว่าผ้าขาวม้าไม่เป็นเพียงของใช้ในด้านที่เป็นคุณเท่านั้น แต่ในทางเป็นโทษก็มีทำได้เช่นกันโดยนำผ้าขาวม้ามาพันเป็นเกลียว อีกด้านอาจยึดมัดติดกับของมีคม หรือก้อนหินที่มีน้ำหนักวิธีการใช้เพียงแต่เหวี่ยงหรือฟาดเท่านั้น หากกระทบกันสิ่งใดอาจถึงชีวิตได้ บางครั้งในสมัยโบราณก็ใช้วิธีนี้ในการจับสัตว์ป่าหรือเป็นอาวุธป้องกันตัวในการเดินทางป่ากรณที่ไม่อาจหาอาวุธอื่นได้

(6) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์ปูนั่งปูนอน

การเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ของคนอีสานบางครั้งไม่อาจเลือกที่ปักพียงที่สะดวกสบายได้ แต่การพกพาผ้าขาวม้าติดตัวทำให้มีที่รองนั่ง รองนอน รวมทั้งมัดแขวนติดเสาหรือต้นไม้เป็นเปลสำหรับนั่งนอนได้ หรือบางแห่งอาจมีที่รองนั่ง รองนอนแล้ว ผ้าขาวม้ายังอาจเปลี่ยนสภาพเป็นผ้าห่มกันยุงหรือแมลงรบกวนขณะหลับนอนได้ด้วย

(7) ผ้าขาวม้าเครื่องแต่งกายหลายโอกาส

ผ้าขาวม้าที่รู้จักกันทั่วไป คือ อุปกรณ์สำหรับนุ่งอาบน้ำหรือเช็ดตัวสำหรับผู้ชาย แต่ในสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านหลายแห่งนิยมนำมาเป็นผ้านุ่งแบบสบาย ๆ สำหรับปักผ่อนในบ้านหรือเดินเล่นบริเวณหมู่บ้านจนเป็นวิถีชีวิตแบบปกติของชาวบ้านนอกจากนั้นเมื่อยามต้องทำประมง หรือทำงานกสิกรรม ชาวบ้านยังนิยมนำมานุ่งแบบเหน็บเดี่ยวคล้ายกับโจงกระเบน ทำให้สะดวกสบาย และคล่องตัวในการทำงานในแหล่งน้ำ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ผ้าขาวม้าเป็นอุปกรณ์ในการนุ่งห่มแบบสบาย ๆ ในบ้าน จนกระทั่งการนุ่งเพื่อทำงานตามแหล่งน้ำต่าง ๆ การปรับใช้ตามโอกาสเหล่านี้ คงไม่มีผืนผ้าชนิดใดเหมาะสมเท่ากับผ้าขาวม้า ชาวอีสานทั้งหญิงและชาย ทุกช่วงอายุใช้ผ้าขาวม้าในชีวิตประจำวันในโอกาสต่าง ๆ กัน นอกจากนี้แล้ว หากมองการใช้งานผ้าขาวม้าในอีกมุมหนึ่ง ชาวอีสานใช้ผ้าขาวม้าเป็นของสำคัญที่ขาดไม่ได้ในพิธีการพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีสืบต่อกันมา

สรุป

จังหวัดร้อยเอ็ดมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ผ้าขาวม้าทอมือเป็นผ้าประเภทหนึ่งที่มีประวัติการทออยู่ทุกอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตช่วงว่างจากฤดูทำนา ชาวบ้านทอผ้าโดยเลี้ยงไหมและปลูกฝ้ายเพื่อผลิตเส้นใยสำหรับใช้ทอผ้าเอง สืบย้อนเป็นสืธรรมชาติดั้งเดิม บางแห่งเคยมีการปลูกครามและย้อมเส้นใยด้วยครามด้วย การทอผ้าในยุคแรกเป็นการทอเพื่อใช้เองในวิถีชีวิตของชาวอีสาน เด็กหญิงเรียนรู้การทอผ้าสืบต่อจากผู้เป็นแม่ ผ้าขาวม้าทอมือจากแต่ละอำเภอแบ่งเป็น 3 กลุ่มตามวัตถุประสงค์ คือ ผ้าขาวม้าไหมนิยมทอเพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เพราะทอยากและราคาสูง ผ้าขาวม้าฝ้าย และผ้าขาวม้าด้ายนิยมใช้ในชีวิตประจำวันและการทำงานในไร่นาเพราะทอง่ายและซบน้ำได้ดี นอกจากนี้วัตถุประสงค์ในการทอแล้ว ผ้าขาวม้าทอมือจากแต่ละชุมชนยังแตกต่างกันเพราะพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมของบรรพบุรุษด้วย โดยจังหวัดร้อยเอ็ดมีกลุ่มชน 5 กลุ่มที่ทอผ้า ได้แก่ กลุ่มไทย-อีสาน กลุ่มไทย-ลาว กลุ่มไท-เขมร กลุ่มไท-ส่วย และภูไท ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือที่พบในจังหวัดร้อยเอ็ดมีครบทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาวม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้าลายไล่ปลาไหล และผ้าขาวม้าตาหมู

ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด ไม่เปลี่ยนแปลง ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นผ้าสำคัญในพิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ชาวอีสานทั้งหญิงและชาย ทุกช่วงอายุใช้ผ้าขาวม้าในชีวิตประจำวันในโอกาสต่าง ๆ กัน นอกจากนี้แล้ว หากมองการใช้งานผ้าขาวม้าในอีกมุมหนึ่ง ชาวอีสานใช้ผ้าขาวม้าเป็นของสำคัญที่ขาดไม่ได้ในพิธีการพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีสืบต่อกันมา จนเป็นองค์ความรู้ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วย 1) การพัฒนาผ้าขาวม้าให้มีอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) 2)

การพัฒนาผ้าขาวม้าโดยใช้วัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) และ 3) การผลิตผ้าขาวม้าด้วยความคิดสร้างสรรค์ (Creative)

References

- Chudhavipata, W. (2012). *Textile: Reflection of Thai Traditions*. Research Report. Dhurakij Pundit University.
- Khanthong, P. (2019). Marketing Model of Online Business in Thailand. *Journal of MCU Buddhapanya Review*, 4(2), 45-56.
- Pinkaew, K. (2011). Creative Economy, Cultural Capital and Business Opportunity. *Executive Journal*, 31(1), 32-37.
- Royal Institute. (2013). *Dictionary of Royal Institute B.E. 2554*. Bangkok: Royal Institute.
- Sikka, S. (2012). *A Study of Local Identities for Designing Mekong River Basin Fabric Patterns: A Case Study of Ban Kum, Huay Pai, Khong Jiam, Ubon Ratchathani*. Research Report. Office of Contemporary Art and Culture, Ministry of Culture.
- Silpakorn University. (2001). *Native Woven Fabric: Exploration Manufacturers Nationwide*. Bangkok: Local Fabric Development Project in All Provinces of Thailand.
- Sirasunthorn, P. (2013). *Concept, Theory, Technique and Application for Social Development*. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Waikla, R. (2019). Local Wisdom and Conservation of Phutai Traditions. *Journal of Arts Management*, 3(1), 53-68.